

UVOD

Priča o dva sveta

Nazivi slobodni softver i softver otvorenog koda (S/SOK) odnose se na nevlasnički, ali licenciran softver, čiji veliki deo proizvode tehnolozi iz čitavog sveta koji taj razvoj koordiniraju kroz projekte na internetu. Developeri, hakeri i sistem administratori koji prave slobodni softver u njega uključuju ovo upozorenje:

Ovaj program se distribuira u nadi da će biti koristan, ali BEZ IKAKVE GARANCIJE; čak i bez implicitne garancije o PRIKLADNOSTI ZA PRODAJU ili PODOBNOSTI ZA ODREĐENU NAMENU. Pogledati GNU-ovu Opštu javnu licencu za više detalja.

Mada naizgled nebitno, ovo upozorenje je, zapravo, veoma značajno jer otkriva nešto veoma važno o prirodi slobodnog softvera i mog prikaza koji sledi. Ova pravna napomena je nesumnjivo ozbiljna, ali sadrži i dozu suptilne ironije koju će prepoznati oni koji znaju ponešto o slobodnom softveru. Iako čak ni developeri ne mogu zakonski garantovati tako-

zvanu PODOBNOST softvera, oni znaju da je u velikom broju slučajeva slobodan softver jednako koristan, a često i korisniji od vlasničkog softvera. Ova činjenica hakerima pruža istu vrstu radosti, zadovoljstva i ponosa koju osećaju kada, i ako, imaju neograničenu slobodu da hakuju. Dalje, čak i ako hakeri dele svoj slobodni softver BEZ IKAKVE GARANCIJE, zakon im svejedno dozvoljava da stvaraju softver koji mnogi smatraju superiornim u odnosu na vlasnički softver, odnosno softver za koji se »nadaju da će biti koristan«. Sloboda da rade u okvirima koje su sami postavili omogućena je zahvaljujući licencama kojima je lukavo reformisan zakon o autorskim pravima tako da se prioritet daje pristupu, distribuciji i cirkulaciji. Dakle, hakeri zaobilaze tradicionalnu upotrebu zakona o autorskim pravima: pravo na isključivanje i strogu kontrolu.

Ovo upozorenje upućuje na GNU-ovu Opštu javnu licencu, ugovor koji mnogi hakeri dobro poznaju, posebno jer ga koriste (ili njemu slične licence) kako bi transformisali svoj izvorni kôd – komande koje su u temelju svakog softvera – u »slobodni softver«. Kratko objašnjenje licence, naročito njen uvodni deo, otkriva nešto strastveniji govor o slobodi i pravima:

Kada govorimo o slobodnom softveru, mislimo na slobodu, a ne na cenu. Naše Opšte javne licence su osmišljene tako da vam obezbede slobodu da delite kopije slobodnog softvera (i da naplaćujete tu uslugu ukoliko želite), da imate izvorni kôd ili da ga možete dobiti ako želite, da možete menjati softver ili koristiti njegove delove u novim slobodnim programima; kao i da vam stave do znanja da možete to da radite.¹

Ovakav jezički izraz prevazilazi ustaljen jezik ugovora o licenci, a redovno se ispoljava i u javnim raspravama i svakodnevnim razgovorima. Ta posvećenost slobodi, dostupnosti i transparentnosti je realizovana u Linux-ovoj distribuciji poznatoj pod imenom Debian, jednom od najpoznatijih projekata slobodnog softvera. Kao odraz tih vrednosti sastavljene su dve povelje: Debian-ov ustav, i Debian-ov

društveni ugovor, kroz koje je artikulirana organizaciona vizija, i kroz koju su formulisana obećanja široj zajednici okupljenoj oko slobodnog softvera. I sama imena ove dve povelje nedvosmisleno ukazuju na njihove liberalne korene, iako nisu eksplicitno kreirane sa ciljem da »proguraju« liberalne ideale.

Kad kažem liberalizam, ne mislim na ono što prvo pada na pamet: evropske političke partije, uglavnom povezane sa političarima koji se zalažu za ekonomiju slobodnog tržišta; ili na, u Sjedinjenim Državama, skoro sinonim za Demokratsku partiju. To nije ni identitet koji proizilazi iz toga što ste ponosan član Američkog saveza za zaštitu građanskih sloboda (American Civil Liberties Union) ili Fondacije za elektronske granice (Electronic Frontier Foundation), mada i to mogu biti neki od pokazatelja.

Ovde govorim o liberalizmu koji obuhvata i historijska, jednako kao i savremena moralna i politička opredeljenja i senzibilitete koji bi trebalo da su poznati većini čitalaca: zaštita vlasništva i građanskih sloboda, podsticanje individualne autonomije i tolerancije, obezbeđivanje slobode štampe, vladavina ograničenih državnih zakona i univerzalnih prava, kao i uspostavljanje i očuvanje ideje jednakih mogućnosti i meritokratije. Svi ovi principi, koji variraju kroz vreme i mesto, bivaju institucionalno i kulturalno realizovani na različitim lokacijama, u različitim periodima. Možda najpoznatije realizacije ovih principa predstavljaju institucije visokog obrazovanja, tržišna politika uspostavljena od strane međunarodnih institucija i štampa; ali to se, takođe, dešava i na internetu, i uz učešće kompjuterskih hakera, poput onih koji se bave razvojem slobodnog softvera.²

Ta kratka izjava koja nas uvodi u GNU-ovu Opštu javnu licencu nagoveštava dva elementa ove zajednice: jedan je ezoteričan, utemeljen u tehnologiji i njenoj materijalnoj praksi, dok se drugi tiče jedne šire, kulturalno prepoznatljive vizije slobode - prava slobode govora - i liberalizma koji nas vraća na ustavne ideale. Nijednog od njih ne bi trebalo uzeti zdravo za gotovo, već ih izložiti kritičkom razma-

tranju, a jedan od načina da se to učini jeste da se ova dva elementa približe jedan drugom. Ovaj etnografski prikaz jednako ozbiljno shvata i ideale slobode koji proističu iz ideje slobodnog softvera, kao i svakodnevne proizvode u čijem stvaranju hakeri uživaju. Ako ih posmatramo zajedno, doći ćemo do značajnih otkrića o nepotpunom, ponekad te-gobnom, ali ipak upadljivom odnosu između hakovanja i li-beralizma, kao i o transformacijama i tenzijama koje oči-gledno postoje između liberalne tradicije i hakovanja.

Liberalna kritika u okviru liberalizma

Izrazi slobodan i otvoren su, kada se odnose na softver, razli-čiti, ali se često pojavljuju u paru. Razlog za to je što koriste iste alternativne licence i kolaborativne metodologije, ali se razlikuju u svojoj etičkoj orijentaciji: izraz slobodan softver naglašava, pre svega, pravo na učenje i pristup znanju, dok otvoreni kôd više ističe praktične prednosti.³ Veliki broj učesnika, bilo volontera, bilo zaposlenih u korporacijama, koji su plaćeni da rade na slobodnom softveru, sa ponosom nazivaju sebe hakerima – zaljubljenicima u kompjutere, koje vodi radoznala strast za »čačkanjem« i savladavanjem tehničkih sistema, a koji su često posvećeni i etičkom tuma-čenju informacione slobode.

Iako hakeri imaju različite motivacije za proizvodnju svog softvera, kolektivno su posvećeni *stvaralačkoj slobodi*. Ovaj izraz označava institucije, zakonska sredstva i moralni kôd, koje su hakeri izgradili kako bi mogli da nezavisno una-pređuju rad svojih kolega, usavršavaju svoje tehničke veštine i šire skoro zanatsku tradiciju softverskog inženjerstva. Ovaj etnografski prikaz se prvenstveno bavi načinom na koji su hakeri izgradili jednu čvrstu etičku i tehničku praksu koja podupire njihovu stvaralačku slobodu, kao i načinom na koji kroz taj proces šire, a istovremeno i reformulišu, osnovne li-beralne ideale kao što su dostupnost, sloboda govora, tran-sparentnost, jednake mogućnosti, javnost, i meritokratija.

Smatram da S/SOK počiva na elementima liberalne tradicije, ali ih takođe i reartikuliše. Liberalizmom se ovde

ne bavim kroz isticanje eksplicitno ustanovljenog skupa političkih, ekonomskih ili zakonskih stanovišta, već ga posmatram u njegovom kulturalnom registru.⁴ Hakeri koji stvaraju slobodan softver kulturalno konkretizuju čitav niz liberalnih tema i senzibiliteta – na primer, kroz svoju kompetitivnu uzajamnu pomoć, strastveno zastupanje principa slobode govora, kao i principa meritokratije uz često preispitivanje propisa o intelektualnom vlasništvu. Zaista, etička filozofija S/SOK se fokusira na značaj znanja, samoobrazovanja i samoizražavanja kao presudnih odrednica slobode. Hakeri oživljavaju ove vrednosti kroz neverovatan opseg društvenog i tehničkog delovanja, koje će detaljno biti prikazano u ovoj knjizi.

Pošto hakeri dovode u pitanje jedan tok liberalnog prava – intelektualnu svojinu, na osnovu ideala drugog – slobode govora (koje istovremeno i reformulišu), polje delovanja S/SOK čini uočljivim tenzije između dva najdragocenija liberalna principa, od kojih su oba u poslednjim decenijama pretrpela značajna produbljanja i proširivanja. Stoga, svojom političkom dimenzijom, iako ovaj zaključak nije nešto što većina developera i zagovornika navodi, S/SOK predstavlja liberalnu kritiku u okviru liberalizma. Hakeri se istovremeno nalaze i u centru i na marginama liberalne tradicije.

Ekspanzija zakonske regulative prava intelektualne svojine, kao što navode neki autori, sastavni je deo jednog šireg neoliberalnog trenda privatizacije onoga što je nekada bilo javno ili pod upravom države, kao što su zdravstveno osiguranje, snabdevanje vodom ili vojna služba. »Neoliberalizam je, pre svega«, piše Dejvid Harvi (David Harvey 2005), »teorija političkih ekonomskih praksi koja zastupa stav da blagostanje čovečanstva najbolje može biti unapređeno liberalizacijom preduzetničkih sloboda i veština, unutar institucionalnog okvira koji karakterišu čvrsto utvrđena vlasnička prava, slobodna tržišta i slobodna trgovina.« S obzirom na to, hakeri koji stvaraju slobodan softver ne samo da ukazuju na davnašnju tenziju u okviru liberalnih zakonskih prava, već takođe nude i ciljanu kritiku neoliberalne težnje da napravi vlasništvo od skoro svega, uključujući i softver.

Iako se veći deo ovog etnografskog dela bavi time kako slobodan softver i hakovanje kritikuju neoliberalne trendove i rekreiraju liberalne ideale, učvršćujući koncept stvaralačke slobode uprkos ograničenjima koja nameću zakoni o intelektualnoj svojini, ono se istovremeno bavi i materijalnim, afektivnim i estetskim dimenzijama hakovanja. Dovodeći svoje lične sposobnosti i tehnologiju do novih granica (i prolazeći istovremeno kroz brojne frustracije na tom putu), hakeri doživljavaju radost koja proizilazi iz samodirigovane realizacije veština, ciljeva i talenta. Hakovanje ponekad pruža iskustva koja su u tolikoj meri razoružavajuća da su u stanju da rastrgnu samosvest, narušavajući time specifičnu koncepciju liberalnog sopstva – autonomnog, autentičnog i racionalnog – za koju se inače ovi hakeri standardno zalažu. Stoga je bar deo razloga zbog koga hakerska etika dobija liberalnu formu povezan sa estetskim doživljajima hakovanja, koji su učvršćeni liberalnim idiomima i gramatikom (ali se ne mogu svesti na njih). Hakovanje se, iako vezano za liberalnu ideologiju, prelijeva preko nje i prevazilazi liberalna načela ili liberalna shvatanja ličnosti stapajući se najčešće sa nešto romantičnijim senzibilitetom koji se bavi uzvišenijom formom individualnog izraza ili, rečima teoretičarke politike Nensi Rozenblum (Nancy Rosenblum 1987, 41), »savršenom slobodom«.

Terenski rad među hakerima

Tokom većeg dela svoje istorije, antropologija se bavila izučavanjem manjih, uglavnom ne-zapadnih društava. Do prvih promena je došlo nakon talasa unutrašnje i spoljašnje kritike koji je počeo 60-ih, proširio se tokom 70-ih, a svoj vrhunac doživeo 80-ih godina dvadesetog veka. Sada poznat kao »kritički preokret u antropologiji«, bio je svojim najvećim delom usmeren ka osnovnom obeležju ove naučne discipline: kulturi. Kritičari su tvrdili da je sama ideja kulture, kao univerzalno ustanovljena tokom istorije, težila prikazivanju zajednica kao daleko više ograničenih, koherentnih i vanvremenskih, nego što to one zaista jesu i, što je gore,

ovakva osiromašena interpretacija dovela je do izostavljanja tema koje se tiču moći, klasa, kolonijalizma i kapitalizma (Abu-Lughod 1991; Asad 1973; Clifford 1988; Clifford i Marcus 1986; Dirks 1992; Said 1978). Ova kritika je, između ostalog, otkrila nove teme i teorijska gledišta u oblasti antropološkog istraživanja. Antropološkinja poput mene, na primer, sada je u mogućnosti da legitimno kroči na polje netradicionalnih »terenskih lokacija« i da se bavi novim rasponom tema, među kojima su tehnološko-naučna praksa, informacione tehnologije, kao i drugi široko rasprostranjeni globalni procesi: od migracija radne snage do međunarodnih propisa o intelektualnoj svojini.

Delom zahvaljujući ovim disciplinarnim promenama, u zimu 2000. godine, napustila sam snežni Čikago i stigla u magloviti San Francisko kako bih započela ono što kulturni antropolozi smatraju osnovnim metodološkim poduhvatom: terenski rad. Prema imperativu potpunog utapanja, vodeća ideja je da se do analitičkih uvida dolazi kada se uključimo u društveni milje onih koje nastojimo da razumemo. Posao na terenu zahteva dugoročno istraživanje, obično u trajanju od oko godinu dana, a i više, i uključuje mnoštvo aktivnosti kao što su sudelovanje, posmatranje, slušanje, snimanje, prikupljanje podataka, intervjuisanje, učenje novog jezika i postavljanje mnogo pitanja.

Kada sam kolegama saopštila da planiram terenski rad među hakerima, mnogo je ljudi, i antropologa, i drugih, dovelo moj plan u pitanje. Kako se sprovodi terenski rad među hakerima, s obzirom da oni vreme provode sami ili na internetu? Ili među onima koji ne razumeju to ime, s obzirom da su svi hakeri »odmetnici«? Zadirkujući me, mnogo mojih kolega je, osim dovođenja u pitanje način na koji ću prikupiti podatke, često iznosilo i mišljenje da će mi posao na terenu biti »odista lak« (ili »mnogo lakši od njihovog«) jer ja proučavam hakere u San Francisku i na internetu.

Značenje skriveno ispod ovog zadirkivanja nije bilo teško odgonetnuti: uprkos transformacijama u antropologiji koje su delimično dale legitimitet mom istraživanju, predmet istraživanja koji sam odabrala im je delovao kao vrlo

atipičan. Moje kolege su upotrebile društveno prihvatljivo sredstvo – šalu – kako bi istakli ono o čemu se drugačije ne bi otvoreno razgovaralo: da je moj predmet izučavanja, a to su pre svega severnoamerički i evropski (i neki južnoamerički) hakeri, možda previše kulturalno bliski mom svetu da bih mogla da izvedem kritičku analizu; ili da, možda, sama aktivnost bavljenja računarstvom (koja se obično percipira kao usamljenička, instrumentalna i savršeno racionalna) može biti nosilac isključivo površnih, anemičnih kulturoloških značenja.⁵

Na prelasku u XXI vek, iako je došlo do »preporoda« antropologije kao polja istraživanja – tako da postaje ne samo prihvatljivo već se, zapravo, na određenom nivou i aktivno podstiče izučavanje Zapada uz pomoć novih kategorija analize – Mišel Rolf Trujo (Michel Rolph Trouillot 2003) predlaže da »antropolozi kroče na Zapad obazrivo, na zadnja vrata, nakon što su ozbiljnim radom na drugim mestima to zaslužili«. Ja sam, kao mlada ambiciozna antropološkinja, tokom postdiplomskih studija bila prepuna entuzijazma za izučavanje slobodnog softvera zbog čega sam izbegavala tradicionalne obaveze i znala da je za mene, kao i za moje kolege, moj projekat služio kao praktičan primer toga šta čini odgovarajuću antropološku »lokaciju« (Gupta i Ferguson 1997) za istraživanje – posebno kada su u pitanju postdiplomci i mladi naučnici.

I sama sam se pitala kako bih uopšte bila u stanju da prepoznam, a naročito da analiziram, forme kulturalnih vrednosti u grupi koju mahom čine muškarci, relativno različitog klasnog i etničkog porekla, koji se dobrovoljno udružuju na internetu kako bi stvarali softver. Da li bih morala da dovedem svoju etnografsku maštu do krajnjih granica? Ili da se oslonim na čisto formalnu i semiotičku analizu teksta i objekata – što je metodologija koju sam iz više razloga želela da izbegnem. Među ovim strahovima, tešila me je ideja da, kao što su moje kolege istakle, terenski rad, bar u početku, neće biti praćen neprijatnostima koje nastaju kada upadnete u svakodnevni život onih koje želite da izučavate, obično u sasvim nepoznatoj sredini. Ako ništa drugo, bar sam mogla

da sa hakerima komuniciram na engleskom, da živim u poznatom i kosmopolitskom, urbanom okruženju, i da se na kraju dana vratim u privatnost i udobnost svog stana.

Ispostavilo se da su se moja prva etnografska iskustva na mnogo načina pokazala kao veći izazov nego što sam očekivala. Prva tačka kontakta ili kako bi to Kliford Gerc (Clifford Geertz 1977, 413) poetično rekao »faza naleta vetric«, bila je teža nego što sam zamišljala. Iako se među antropolozima o tome ne diskutuje uvek na sasvim otvoren način, pojavljivanje na javnim događajima, ponekad bez najave, i iznošenje svoje namere da ostanete mesecima, ili čak godinama, izuzetno je težak način predstavljanja grupi ljudi koje želite formalno da izučavate. Još je teže tim neznancima, čije se tipično shvatanje antropologije zasniva na popularnim prikazima iz medija poput Indijana Džons trilogije, opisati našu metodologiju posmatranja sa učestvovanjem, koja ni među antropolozima nije dovoljno teorijski obrađena.⁶ Povrh osećaja neprijatnosti koji me je pratio tokom prvih nekoliko nedelja istraživanja na terenu, obično sam bila jedina žena na tim hakerskim okupljanjima, i kao rezultat toga sam još snažnije osećala kako ne pripadam tu. Mada sam često prepoznavala pojedine reči kada bi hakeri međusobno vodili razgovore o svom poslu – što se dešavalo najveći deo vremena – meni je bilo isto kao da pričaju na stranom jeziku.

Tada, na početku istraživačkog perioda, često nisam želela da napustim stan kako bih prisustvovala S/SOK hakerskim društvenim događajima, sastancima korisničkih grupa, konferencijama, niti da učestvujem u razgovorima na IRC kanalima ili imejl listama – iako je sve to bilo veoma važno za moje istraživanje. Međutim, u roku od nekoliko meseci, moja plašljivost i neodlučnost su lagano počele da se tope. Razlog ove drastične promene raspoloženja me je iznenadio: u pitanju je bilo obilje humora i smeha među hakerima. Kako sam sve više saznavala o njihovom tehničkom svetu i počela da naslućujem smisao njihovih ezoteričnih šala, ubrzo sam počela i da uživam u tim beskrajnim nizovima šala koje su pravili u svim mogućim kontekstima. Bilo za vreme večere u kvartu *Mission* u San Francisku, ili u kancela-

riji Fondacije za elektronske granice u kojoj sam stažirala, ili na mesečnim okupljanjima Linux korisničke grupe zalivske oblasti San Franciska, koja su se održavala u jednom velikom restoranu u kineskoj četvrti - humor je uvek bio veran drug.

S obzirom na duboko, telesno zadovoljstvo koje smeh proizvodi, radosna atmosfera je pomogla da se prevaziđu sve društvene barijere i izvori nelagode te omogućila da se među hakerima osećam dobrodošlo. Uskoro mi je postalo jasno da oni to, ipak, ne rade zbog mene – društveni svet hakera je prepun humora. Primetila sam da imaju sposobnost da skoro sve »zloupotrebljavaju« do krajnjih granica i pretvaraju u materijal za beskonačan niz šala. Kada sam konačno uspela da ovladam internim, tehničkim jezikom pointera, kompajlera, RFC-ijeva, i386, X86, AMD64, *core dump*-ova, *shell*-ova, *bash* skripti, *man* stranica, PGP, GPG, *gnupg*, *OpenPGP*, *pipe*-ova, *world writeable* fajlova, *PCMCIA*, *chmod*, *syntactically significant whitespace* i tako dalje (i dalje, i dalje), beskrajno polje hakerskih šala mi je postalo razumljivo.

Uživanje u hakerskom humoru je meni, kao etnografu početniku, uvek iznova pružalo ohrabrenje. Osim toga što sam na ličnom nivou uživala u njihovom zadirkivanju, razumevanje tih šala je ukazalo i na promenu mog statusa autsajdera, što je takođe značilo da sam počela da shvatam kako da zbijanje šala tumačim u okvirima zadovoljstva, kreativnosti i načina života. Humor je, ne samo najjasniji izraz zadovoljstva hakovanja (čime ću se pozabaviti kasnije), već i najznačajniji provodnik za izražavanje osobitih hakerskih definicija kreativnosti i individualnosti, koji delimično prikazuje način života pripadnika tehno-kulture, tj. kompjuterskih hakera. Kao što je slučaj i sa umešno napisanim tehničkim kodom, zbijanje šala u javnosti omogućava hakerima da prizovu svoje najkreativnije biće – izvođački čin koji dobija javnu (i neospornu) potvrdu izraženu trenutkom smeha. Ova ekspresija duhovitosti učvršćuje značenje arhetipskog hakerskog bića – odlučne i razborite individue koja koristi svoje dobro razvijene sposobnosti rasuđivanja i opažanja kako bi razumela »formalni« svet (tehnički ili ne) oko sebe, i to sa takvom pronicljivošću da je u stanju da virtuožno inter-